

Prophetic Behavioral Management Model Based on Psychological Analysis of Maladaptive Behaviors of the Polytheists and Hypocrites Following Data Foundation Method

Zahra Alimoradi ¹

Abstract

This study seeks to achieve an exploratory model of the management of the Holy Quran in relation to the maladaptive psychological behaviors of polytheists and hypocrites using the data foundation method. Accordingly, first, the maladaptive psychological behaviors of these people, verbally and practically, were extracted, categorized and analyzed from the verses of the Holy Quran. To study the methods of mental management to find of unhealthy behaviors, data were collected by studying the text of the Holy Quran from beginning to end and data analysis was performed in three stages of open, central and selective identification by referring to important Shiite interpretations and observing the rules and rules of interpretation. One of the results of this study is to explain the five inconsistent behaviors of "reasoning, projection, devaluation, ridicule and rationalization" among the polytheists, and the three behaviors of "reasoning, projection, reaction" among the hypocrites. 10 Behavior Management Methods at Four Levels 1) Prevention - Prevention of Inconsistent Behavior, Awareness, Interpretation of Behavior, Deprivation of privileges and change of environment.

Keywords: Psychological Management, Polytheists, Hypocrites, Management of prophets, Islamic Management, Inconsistent Behaviors.

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۳۹۹/۳/۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۵/۱۰

صص: ۲۰۸-۱۷۳

شاپا چاپی: ۶۹۸۰-۲۲۵۱
الکترونیکی: ۵۲۳۴-۲۶۴۵

DOR: 20.1001.1.22516980.1401.30.2.5.6

۱. دکترای مدرسی معارف اسلامی، دانشکده اندیشه و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. Z.alimoradi@ut.ac.ir

الگوی مدیریت رفتاری انبیا، بر اساس تحلیل روانی از رفتارهای ناسازگارانه‌ی مشرکان و منافقان با روش داده‌بنیاد

زهرا علیمردادی^۱

چکیده

این پژوهش به دنبال دستیابی به الگوی اکتشافی از مدیریت قرآن کریم نسبت به رفتارهای روانی ناسازگار مشرکان و منافقان با استفاده از روش داده‌بنیاد است. بر این اساس، ابتدا رفتارهای روانی ناسازگارانه‌ی این افراد، کلامی و کرداری، از آیات قرآن کریم، استخراج، مقوله‌بندی و تحلیل شد. برای دستیابی به شیوه‌های مدیریت روانی در مواجهه با رفتارهای ناسالم، گردآوری داده‌ها با مطالعه متن قرآن کریم از ابتدا تا آخر صورت پذیرفت و تحلیل داده‌ها در سه مرحله شناسه‌گذاری باز، محوری و انتخابی با مراجعه به تفاسیر مهم شیعی و رعایت ضوابط و قواعد تفسیر انجام شد. از نتایج این مطالعه، تبیین پنج رفتار ناسازگار «دلیل تراشی، فرافکنی، بی‌ارزش‌سازی، استهزاء و عقلی‌سازی» در میان مشرکان و سه رفتار «دلیل تراشی، فرافکنی و واکنش‌سازی» در میان منافقان است. ده روش مدیریت رفتار در چهار سطح (۱) پیشگیری - پیشگیری از وقوع رفتار ناسازگار، آگاه‌سازی، تفسیر رفتار (۲) مرحله مداهنه - اطمینان‌بخشی، مدارا برای حساسیت‌زدایی (۳) مرحله عملی - صحنه‌سازی، (۴) مرحله قاطعانه - افشاسازی، محرومیت از امتیازات و تغییر محیط است.

کلیدواژه‌ها: مدیریت روانی؛ مشرکین؛ منافقان؛ مدیریت انبیا؛ رفتارهای ناسازگار؛ مدیریت اسلامی.

مقدمه

روایت‌های تاریخی مربوط به زندگی انبیا (علیهم‌السلام) همواره مورد توجه پژوهشگران بوده و از ابعاد مختلفی بررسی شده است. صرف نظر از جذابیت‌های روایی و داستانی قصص قرآن کریم، یکی از مهم‌ترین بخش‌های این روایت‌ها، نحوه‌ی رفتار جامعه در مواجهه با رهنمودهای رهبران الهی است. این مخاطبان، بر اساس نوع طبقه اجتماعی و اقتصادی یا آموزه‌های تربیتی و عقیدتی خود، رفتارهای متفاوتی نسبت به دعوت انبیا داشته‌اند؛ به گونه‌ای که بسیاری از این رفتارها در قرآن کریم نیز منعکس شده است. مواجه شدن با تغییرات بنیادین از قبیل سبک زندگی جدید با مؤلفه‌های ایمانی متفاوت و حتی ناسازگار با عقاید موجود، موجب بروز پاسخ‌های روانی متفاوتی از سوی افراد شد. لذا مسأله‌ی این پژوهش، تحلیل روان‌شناختی بازخوردهای افراد جامعه، به طور خاص مشرکین و منافقین، نسبت به دعوت انبیا (علیهم‌السلام) است. علاوه بر این، بخش مهم‌تر مسأله که مربوط به رهبران الهی می‌شود، نحوه‌ی مدیریت ایشان نسبت به جامعه‌ی مخاطب است. این مدیریت همان انتخاب آگاهانه‌ی رفتار به شکل متناسب با بازخوردهای افراد است.

با نگاه روان‌شناختی به تعامل‌های رفتاری و گفتاری شخصیت‌های قصص قرآن کریم، دسته‌ای خاص از کنش و واکنش‌ها قابل ردیابی است که پاسخ‌های روانی آنها به هنگام رویارویی با تکانه‌های ناخوشایند برای تقلیل اضطراب در اوست. در پژوهش حاضر، به گونه‌ی مصداقی و مشخص، الگوی بروز رفتارهای ناسازگارانه از سوی مشرکین و منافقان ارائه شده است. سپس بر اساس آن، مواجهه پیامبرانه برای کنترل شرایط و مدیریت پایدار تبیین شده است. پرسش این تحقیق عبارت است از: «چه راهکارهایی توسط پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله) برای تربیت و هدایت مخالفین خویش به کار گرفته شد؟» با این نگاه که بخشی از رفتارهای ناسالم ایشان با تحلیل روان‌شناختی همراه است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

چارچوب نظری مقاله حاضر در بخش تفسیر، مطابق دیدگاه علامه طباطبایی در پذیرش واقع‌گرایی قصص قرآن کریم است. همچنین در بخش روان‌شناسی، رویکرد الهیاتی دارد و مطابق

با اندیشه الهیاتی اندیشمند معاصر آیت‌الله جوادی آملی، اصالت‌گرایز مادی را نفی و ساحت روحانی برای انسان را می‌پذیرد.

بنابراین مطابق آموزه‌های کتاب و سنت، پژوهش حاضر بر این مبناست که «اختیار» و «ساحت روحانی» در انسان، علاوه بر ساحت جسمانی بر پایگاه‌های شخصیت تأثیرگذار است. از سوی دیگر، با اخذ و اصل قرار دادن «مبانی هستی‌شناختی روان‌شناسی» که در حوزه «روان‌شناسی اسلامی» تبیین شده، مباحث را پیش می‌بریم. همچنین، از «روان‌شناسی دین» در تحلیل روان‌شناختی مفاهیم و گزاره‌های دینی و یافتن زبان مشترک بین روان‌شناسی و دین، جهت کشف الگوی مدیریت روانی با رفتارهای ناسازگار بهره برده‌ایم.

ادبیات پژوهش در سه حیطه‌ی روان‌شناختی، تفسیری و میان‌رشته‌ای بررسی شد. منابع عام روان‌شناسی و تفسیری شامل منابع دست اول هر رشته است، مانند زمینه روان‌شناسی هیلگارد و اصول مصاحبه بالینی و روان‌شناسی عمومی مربوط به موضوع شخصیت. همچنین تفاسیر المیزان، تسنیم، تبیان و قمی. در بخش میان‌رشته‌ای، سالاری‌فر در «نگاهی روان‌شناختی به انسان کامل از دیدگاه قرآن» (۱۳۹۰)، به بررسی ویژگی‌های شناختی، عاطفی و رفتاری در سیره انبیا و معصومین (علیهم‌السلام) به عنوان انسان کامل پرداخته است که بدون تبیین روان‌شناختی رفتارهای ناسازگار افراد مخالف، تنها در بخشی از مدیریت رفتار در بعد رفتارهای شخصی و خانوادگی به کار می‌آید.

حمزه خان بیگی در مقاله «بررسی و تحلیل سیره سیاسی پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) با تأکید بر رفتار با دشمنان» (۱۳۹۳)، به مدیریت سیاسی جامعه اسلامی متمرکز است و دیدگاه روان‌شناختی را در آن دخیل نمی‌کند.

نرجس نصراللهی در مقاله «بررسی روان‌شناسی تربیتی از نگاه قرآن» در فصلنامه علمی پژوهشی علوم اسلامی (۱۳۸۹)، درصدد معرفی مبانی مورد توجه قرآن در بخش روانی ناظر به رذایل اخلاقی است. مقاله علی‌رغم ارائه راهکارهای مفید قرآنی در بخش بیماری‌های روانی با ارائه لیستی بلند از رذایل اخلاقی و اکتفا به توضیحات کم یا گاهی صرفاً نقل ترجمه آیات، موفق به ارائه مبانی کارآمدی نشده است.

محمد رضا شعیری در مقاله «طراحی مقدماتی مدل حیا مبتنی بر برداشت از آیات قرآن و مقایسه آن با روان‌شناسی شرم» در مجله پژوهشی دانشگاه شاهد (۱۳۹۴)، به شکل سازماندهی شده به مقایسه حیا و شرم در قرآن بر اساس الگوهای قرآنی پرداخته است.

همان‌طور که در عنوان نیز آمده، مدل به صورت مقدماتی مطرح شده است و ابعاد آن به شکل گسترده وابسته به نتایج تحقیقات دیگری است تا الگوی کاملی را بتوان از این رهگذر استخراج نمود. بیشتر منابع علمی در این مورد، تحت عناوین استراتژی پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) یا روش برخورد پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) با دگراندیشان بررسی شده است که اغلب با روش تحقیق سنتی و متعارف در علوم انسانی انجام گرفته است. از بررسی پیشینه‌ی پژوهش در بخش میان‌رشته‌ای معلوم شد نگارش‌هایی به صورت پراکنده به موضوع رفتارهای ناسازگار روانی در گروه‌های خاص قرآنی پرداخته‌اند و به صورت اختصاصی به مدیریت روانی تمرکز نداشتند. چه اینکه روش پژوهش داده‌بنیاد، در حوزه‌های پژوهشی دینی کمتر استفاده شده است.

آنچه این پژوهش را از سایر پژوهش‌های مشابه متمایز می‌کند، الگوی مدیریت کنشی و واکنشی از سوی پیامبر الهی، به طور ویژه پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله)، بر اساس کنش‌های روانی مخالفین است که طراحی ویژه‌ای از کنترل روانی افراد است.

بدیع بودن این پژوهش از چند جنبه است: داشتن نگاه روان‌شناختی به رفتارهای دو گروه مشرکین و منافقان بر اساس آیات قرآن کریم، بررسی عمل و عکس‌العمل‌های پیامبران برای کنترل و مدیریت رفتارهای ناسازگار روانی، استفاده از روش تحقیق داده‌بنیاد برای دستیابی به شیوه مدیریت برای هر دو گروه مشرکین و منافقان به صورت مستقل.

پرسش این پژوهش عبارت است از: «در یک رویکرد روان‌شناختی از رفتارهای ناسازگار مشرکان و منافقان، الگوی مواجهه و مدیریت قرآن کریم بر اساس روش داده‌بنیاد چیست؟» بر این اساس، در ابتدا باید این پرسش را پاسخ گفت که (۱) از منظر روان‌شناختی، رفتارهای ناسازگار مشرکان و منافقان در قرآن کریم بر اساس روش داده‌بنیاد شامل چه مواردی می‌شود؟ (۲) مدیریت ارائه شده از سوی پیامبر الهی نسبت به رفتارهای روانی ناسازگار اطرافیان چیست؟

روش پژوهش

نظریه «داده‌بنیاد»^۱، ابزار پژوهشی قدرتمندی برای گردآوری و تحلیل داده‌های پژوهش است (آلان^۲، ۲۰۰۳: ۱) که به جای روش کمی، به روش کیفی توجه دارد و به عنوان یکی از روش‌های اصلی تحقیق در حال گسترش است (ساتو^۳، ۲۰۱۹: ۷۱). این نظریه برای اولین بار در نیمه دوم قرن نوزدهم، از سوی دو روان‌شناس گلیسر^۴ و اشتراوس^۵ جهت مطالعه بیماران در شرف مرگ در بیمارستان به کار گرفته شد (چارماز^۶، ۲۰۰۶: ۵)، بعدها این دو در اخذ مبنای پژوهش از یکدیگر جدا شدند (ساتو، ۲۰۱۹: ۱). پایه‌ای‌ترین مرحله، استخراج شناسه‌ها، مفاهیم و طبقه‌بندی آنها است. ادغام شناسه‌های مرتبط برای کشف مفاهیم جدید، بخش مرکزی روش داده‌بنیاد است. در نهایت، کاربست این مفاهیم در یک الگو مقایسه و ترسیم می‌شود (آلان، ۲۰۰۳: ۱).

در این پژوهش، ابتدا آیات قرآن کریم آیه به آیه مطالعه شد و هر آیه‌ای که متضمن رفتار یا سخنی که در جریان دعوت رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌و آله و سلم) ناسازگار تلقی می‌شد، جمع‌آوری شد. در مرحله اول، کدگذاری باز به عنوان اولین مرحله از تجزیه و تحلیل داده‌ها در یک فرآیند تحلیلی انجام گرفت تا در خلال آن مفاهیم شناسایی و مشخصات و ابعاد آنها در داده‌ها نمایان گردد.

در این مرحله به همه نکات کلیدی عنوانی داده می‌شود. سپس همه آنها در یک جدول سازمان‌دهی می‌شوند. مرحله بعد، کدگذاری محوری است که فرآیند مرتبط کردن گروه‌ها و زیرگروه‌هایشان است و به این دلیل محوری نامیده می‌شود که کدگذاری حول محور یک گروه با مرتبط کردن گروه‌ها از نظر مشخصات و ابعاد انجام می‌گیرد. در واقع به هم پیوستن مجدد داده‌هایی است که حین کدگذاری باز شکسته شده‌اند. کدگذاری انتخابی، فرآیند انتخاب سیستماتیک مقوله اصلی و ارتباط دادن آن با سایر مقولات، اعتبار بخشیدن به روابط و پر کردن

1. Grounded Theory Approach (GTA).

2. George Allan.

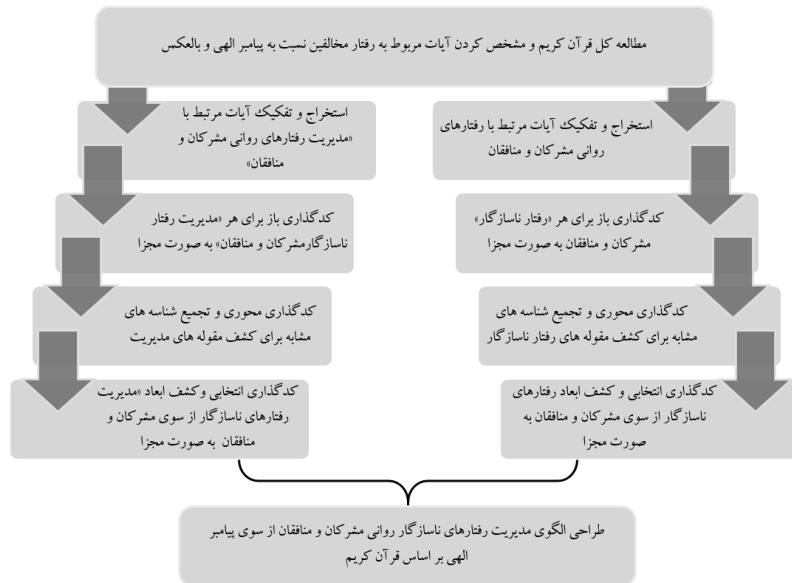
3. Hidernori Sato.

4. Barney G. Glaser.

5. Anselm L. Strauss.

6. Kathy Charmaz.

خلاصه با مقولاتی است که به اصلاح و بسط بیشتر نیاز دارند (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۶، ۲۱۰؛ استراس و کوربین، ۱۳۹۰: ۶۱، ۹۷، ۱۱۸).

نمودار ۱. سیر پژوهش برای طراحی الگوی رفتارهای ناسازگارانه مخالفین پیامبر الهی و شیوه مدیریت آن رفتارها از سوی ایشان بر اساس قرآن کریم

رفتارهای ناسازگار مشرکان

در قرآن کریم، سخن یا رفتارهای متعددی از مشرکین روایت شده است؛ اما در این میان، گروهی از رفتارهای ناسازگار ایشان که با تحلیل روان‌شناختی قابل تبیین است، گردآوری شده است. در این بخش از پژوهش، حداقل ۳۸ نمونه از رفتارهای ناسازگار گروه مشرکین به صورت مصداقی در جدول آورده شده است. این موارد، شامل بهانه‌های متعدد، استهزاء و اتهام‌های بی‌جا برای رد کردن دعوت پیامبر الهی است. این موارد در قالب مؤلفه‌های رفتاری بهانه‌ی قوم گرایانه، جبر گرایانه، شرط‌گرایانه، مادی‌گرایانه و تشابه‌گرایانه، فرافکنی نسبت به خدا، پیامبر، مؤمنین، جامعه و شیطان، افتراء و استهزاء است:

جدول ۱. کدگذاری باز رفتارهای ناسازگار مشرکین

شناسه	آیات	رفتار ناسازگار مشرکان
R1	وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آيَاتِنَا (اعراف، ۷)، (۲۸)	استناد به شیوه آبا و اجدادی
R2	قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتِنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آيَاتِنَا وَ تَكُونُ لَكُمْ أَلْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ (يونس، ۱۰)، (۷۸)	تعصب نسبت به شیوه پدران
R3	وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آيَاتِنَا (لقمان، ۳۱)، (۲۱)	راه انحصاری شناخت تبعیت از پدران
R4	وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آيَاتِنَا أُولَٰئِكَ كَانُوا مِنْ أَهْلِ الْإِنْتِنَاءِ الَّذِينَ هُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَ لَا يَهْتَدُونَ (مائدة، ۵)، (۱۰۴)	کفایت پنداری شیوه پدران
R5	بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آيَاتِنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهُتَدُونَ (زخرف، ۴۳)، (۲۲)	توهم هدایت پدران
R6	وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا الَّذِينَ كَفَرُوا بِالَّذِينَ آمَنُوا أَمْ نَطْعَمٌ مِّنْ لَّوْ نَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ (يس، ۳۱)، (۴۷)	انتساب فقر به قضای الهی برای عدم انفاق
R7	وَ قَالُوا لَوْ نَشَاءُ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ (زخرف، ۴۳)، (۲۰)	تعلق اراده خدا به پرسش بت‌ها
R8	وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آيَاتِنَا وَ اللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا (اعراف، ۷)، (۲۸)	تعلق امر الهی به عمل زشت
R9	وَ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَنْجِرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَثْبُوعًا (إسراء، ۱۷)، (۹۰)	مشروط کردن ایمان به ایجاد چشمه از درون زمین
R10	أَوْ تَكُونُ لَكَ جَنَّةٌ مِّنْ نَّجِيلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِيَالَهَا تَفْجِيرًا (إسراء، ۱۷)، (۹۱)	مشروط کردن ایمان به باغ و رودهای جاری در آن
R11	أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتْ عَلَيْنَا مِثْلَ آبٍ أَوْ تَأْتِيَنَا بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا (إسراء، ۱۷)، (۹۲)	مشروط کردن ایمان به سقوط آسمان و رویارویی خدا و ملائکه با آنها
R12	أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّنْ زُخْرَفٍ أَوْ تَرْفَىٰ فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِزُفْرِكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ (إسراء، ۱۷)، (۹۳)	مشروط کردن ایمان به داشتن خانه‌ای از زر و زیور یا نزول کتابی از سوی خدا بر ایشان
R13	وَ قَالُوا لَوْ لَّا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ الْقُرْبِيِّينَ عَظِيمٍ (زخرف، ۴۳)، (۳۱)	ایجاد توهم اینکه ثروت و قدرت موجب حقانیت است

شناسه	آیات	رفتار ناسازگار مشرکان
R14	وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا مَلَكٌ (انعام) (۶)، (۸)	توجه صرف به جسمانیت انسان و غفلت از بعد روحانی
R15	لَوْلَا أُنزِلَ إِلَيْنَا مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا (فرقان) (۲۵)، (۷)	چرا فرشته همراه پیامبر نیست؟
R16	لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (حجر) (۱۵)، (۷)	چرا فرشتگان همراه پیامبر نیستند؟
R17	وَلَيْنَ اطَّعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذَا لَخَاسِرُونَ (مؤمنون) (۲۳)، (۳۴)	توهم اینکه اطاعت از پیامبر بشر، خسارت است
R18	فَقَالَ الْمَلُؤُا الَّذِيْنَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَنْزَلَ لَكُمْ مَلَكًا مَّا سَمِعْنَا بِهِآذًا فِي ءَابَائِنَا الْآوَلِينَ (مؤمنون) (۲۳)، (۲۴)	مثلیت رسول با مردم عادی و عدم ملک بودن او، مانع رسالت است
R19	وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَشْهِي فِي الْأَسْوَاقِ (فرقان) (۲۵)، (۷)	عدم امکان ارسال پیامبر از جنس بشر
R20	وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ (انعام) (۶)، (۷)	نزول کتاب از آسمان باید به شکل فیزیکی و جسمانی باشد
R21	فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى (قصص) (۲۸)، (۴۸)	چرا معجزه پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) مانند معجزات موسی (علیه السلام) نیست؟
R22	وَقَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً (فرقان) (۲۵)، (۳۲)	چرا قرآن مانند تورات یکباره نازل نشد؟
R23	لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا أَشْرَكْنَا (انعام) (۶)، (۱۴۸)	انتساب شرک به اراده خدا
R24	لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ (زخرف) (۴۳)، (۲۰)	انتساب بت پرستی به اراده خدا
R25	لَوْ لَا أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ (سبا) (۳۴)، (۳۱)	انتساب شرک به رئیس قوم
R26	لَقَدْ أَضَلَّيْنَا عَنِ الذِّكْرِ (فرقان) (۲۵)، (۲۹)	انتساب ضلالت به دوست
R27	إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا (زخرف) (۴۳)، (۲۲)	شرک ما به خاطر پدرانمان بوده
R28	إِنْ أَنتُمْ إِلاَّ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (يس) (۳۶)، (۴۷)	اتهام گمراهی به مؤمنین به خاطر انفاق، حال آنکه خود گمراه بودند

شناسه	آیات	رفتار ناسازگار مشرکان
R29	وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ (انعام (۶)، ۹)	از آنجا که خود افراد مشتبّه‌نما بودند، از پیامبر درخواست مشتبّه‌نمایی می‌کردند
R30	فَلَا تَلْمُزُونِي وَّلَوْمُوا أَنفُسَكُمْ (ابراهیم (۱۴)، ۲۲)	خطای خود را به گردن شیطان می‌اندازند
R31	وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ (حجر (۱۵)، ۶)	با انواع افترا به رقیب سعی داشتند رغبت مردم به وی کم شود
R32	إِنَّا لَنَرُكَ فِي سَفَاهَةٍ وَّ إِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (اعراف (۷)، ۶۶)	
R33	إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (اعراف (۷)، ۶۰)	
R34	وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (زحرف (۴۳)، ۷)	استهزاء انبیا
R35	وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (حجر (۱۵)، ۱۱)	استهزاء رسولان
R36	مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (یس (۳۶)، ۳۰)	
R37	وَلَقَدْ اسْتَهْزَىٰ بِرَسُولٍ مِنْ قَبْلِكَ (انعام (۶)، ۱۰)	استهزاء رسولان قبل از پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم)
R38	مَلَأْنَا مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ (هود (۱۱)، ۳۹)	استهزاء توسط اشراف قومش نسبت به عذاب و عید

در جدول زیر، کدگذاری محوری رفتارهای ناسازگار مشرکین انجام شده است که شامل انواع بهانه‌های قومیتی، اعتقادی، مشروط، مادی و تشبیهی است. همچنین فرافکنی و استهزاء از دیگر رفتارهای شاخص مشرکان است.

جدول ۲. کدگذاری محوری رفتارهای ناسازگار مشرکان

شناسه	رفتارهای ناسازگار مشرکان	مؤلفه‌های رفتاری
R1 R2 R3 R4 R5	استناد به شیوه آبا و اجدادی	بهانه قوم‌گرایانه
	تعصب نسبت به شیوه پدران	
	راه انحصاری شناخت تبعیت از پدران	
	کفایت پنداری شیوه پدران	
	توهم هدایت پدران	
R6 R7 R8	انتساب فقر به قضای الهی برای عدم انفاق	بهانه جبرگرایانه
	تعلق اراده خدا به پرسش بت‌ها	
	تعلق امر الهی به عمل زشت	
R9 R10 R11 R12	مشروط کردن ایمان به ایجاد چشمه از درون زمین	بهانه شرط‌گرایانه
	مشروط کردن ایمان به باغ و رودهای جاری در آن	
	مشروط کردن ایمان به سقوط آسمان و رویارویی خدا و ملائکه با آنها	
	مشروط کردن ایمان به داشتن خانه‌ای از زر و زیور یا نزول کتابی از سوی خدا بر ایشان	
R13 R14 R15 R16 R17 R18 R19	ایجاد توهم اینکه ثروت و قدرت موجب حقانیت است	بهانه مادی‌گرایانه
	توجه صرف به جسمانیت انسان و غفلت از بعد روحانی	
	چرا فرشته همراه او نیست؟	
	چرا فرشتگان همراه او نیستند؟	
	توهم اینکه اطاعت از پیامبر بشر خسارت است	
	مثلیت رسول با مردم عادی و عدم ملک بودن او، مانع رسالت است	
	عدم امکان ارسال پیامبر از جنس بشر	
	نزول کتاب از آسمان، باید به شکل فیزیکی و جسمانی باشد	
R20		
R21 R22	عدم شباهت معجزه پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) با معجزات موسی (علیه‌السلام)	بهانه تشابه‌گرایانه
	چرا قرآن مانند تورات یکباره نازل نشد؟	
R23 R24	انتساب شرک به اراده خدا	فرافکنی نسبت به خدا
	انتساب بت‌پرستی به اراده خدا	

مؤلفه‌های رفتاری	رفتارهای ناسازگار مشرکان	شناسه
فرافکنی نسبت به جامعه	انتساب شرک به رئیس قوم	R25
	انتساب ضلالت به دوست	R26
فرافکنی نسبت به اجداد	شرک ما به خاطر پدرانمان بوده	R27
فرافکنی نسبت به مؤمنین	اتهام گمراهی به مؤمنین به خاطر انفاق، حال آنکه خود گمراه بودند	R28
فرافکنی نسبت به پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم)	از آنجا که خود افراد مشتبّه نما بودند، از پیامبر درخواست مشتبّه‌نمایی می‌کردند	R29
فرافکنی نسبت به شیطان	خطای خود را به گردن شیطان می‌اندازند	R30
اتهام‌زنی	با اتهام جنون، کذب و سفاهت رقیب سعی داشتند رغبت مردم به وی کم شود	R31 R32 R33
استهزاء موقعیت پرخطر	استهزاء انبیا نسبت به عذاب	R34 R35 R36 R37 R38
	استهزاء رسولان	
	استهزاء رسولان قبل از پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله و سلم)	
	استهزاء توسط اشراف قومش نسبت به عذاب وعید	

استفاده از کدگذاری محوری و انتخابی در مورد داده‌های رفتاری مشرکین، مسیر کشف مؤلفه‌های رفتاری ابعاد آن را روشن می‌کند. این ۳۸ مصداق رفتار ناسازگار، ذیل ۱۴ مؤلفه‌ی رفتاری و در نهایت، ۴ طبقه رفتار ناسازگار قرار می‌گیرد. این چهار قسمت، شامل بهانه‌جویی، فرافکنی، بی‌ارزش‌سازی و شوخی است:

جدول ۳. کدگذاری انتخابی رفتارهای ناسازگار مشرکان برای دستیابی به ابعاد چهارگانه رفتارهای ناسازگار مشرکان

موضوع	ابعاد رفتارهای ناسازگار مشرکین	مؤلفه‌های رفتاری	رفتارهای ناسازگار مشرکان
رفتارهای ناسازگار روانی مشرکین	بهانه‌جویی Rationalization	بهانه قوم‌گرایانه	استناد به شیوه آبا و اجدادی
			تعصب نسبت به شیوه پدران
			راه انحصاری شناخت تبعیت از پدران
			کفایت‌پنداری شیوه پدران
			توهم هدایت پدران
		بهانه جبر‌گرایانه	انتساب فقر به قضای الهی برای عدم انفاق
			تعلق اراده خدا به پرسش‌بت‌ها
			تعلق امر الهی به عمل زشت
		بهانه شرط‌گرایانه	مشروط کردن ایمان به ایجاد چشمه از درون زمین
			مشروط کردن ایمان به باغ و رودهای جاری در آن
	مشروط کردن ایمان به سقوط آسمان و رویارویی خدا و ملائکه با آنها		
	مشروط کردن ایمان به داشتن خانه‌ای از زر و زیور یا نزول کتابی از سوی خدا بر ایشان		
	ایجاد توهم اینکه ثروت و قدرت موجب حقانیت است		
	بهانه مادی‌گرایانه	توجه صرف به جسمانیت انسان و غفلت از بعد روحانی	
		چرا فرشته همراه او نیست؟	
		چرا فرشتگان همراه او نیستند؟	
		توهم اینکه اطاعت از پیامبر بشر خسارت است	
		مثلیت رسول با مردم عادی و عدم ملک بودن او، مانع رسالت است	
		عدم امکان ارسال پیامبر از جنس بشر	
		نزول کتاب از آسمان باید به شکل فیزیکی و جسمانی باشد	
عدم شباهت معجزه پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) با معجزات موسی (علیه‌السلام)			
چرا قرآن مانند تورات یکباره نازل نشد؟			

موضوع	ابعاد رفتارهای ناسازگار مشرکین	مؤلفه‌های رفتاری	رفتارهای ناسازگار مشرکان	
	فرافکنی Projection	فرافکنی نسبت به خدا	انتساب شرک به اراده خدا انتساب بت پرستی به اراده خدا	
		فرافکنی نسبت به جامعه	انتساب شرک به رئیس قوم انتساب ضلالت به دوست	
		فرافکنی نسبت به اجداد	شرک ما به خاطر پدرانمان بوده	
		فرافکنی نسبت به مؤمنین	اتهام گمراهی به مؤمنین به خاطر انفاق، حال آنکه خود گمراه بودند	
		فرافکنی نسبت به پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم)	از آن جا که خود افراد مشتبّه‌نما بودند، از پیامبر درخواست مشتبّه‌نمایی می کردند	
		فرافکنی نسبت به شیطان	خطای خود را به گردن شیطان می اندازند	
		بی ارزش سازی Devaluation	اتهام زنی	با اتهام جنون، کذب و سفاهت رقیب سعی داشتند رغبت مردم به وی کم شود
	شوخی Humor	استهزاء موقعیت پرخطر	استهزاء اینبا نسبت به عذاب	استهزاء اینبا نسبت به عذاب
			استهزاء رسولان	استهزاء رسولان
			استهزاء رسولان قبل از پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم)	استهزاء رسولان قبل از پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم)
			استهزاء توسط اشراف قومش نسبت به عذاب وعید	استهزاء توسط اشراف قومش نسبت به عذاب وعید

رفتارهای ناسازگار منافقان

آنچه در ادامه می آید، مربوط به رفتارهای ناسازگار گروه دیگری است که علاوه بر بهره‌مندی از مزایای اجتماع مؤمنین، از حمایت‌های مشرکین نیز برخوردار بودند. این گروه که در قرآن کریم به منافق تعبیر شده است، رفتارهایی از خود بروز داده‌اند که از نظر روان‌شناختی نیز قابل

تحلیل و بررسی است. از این رو در مرحله نخست، رفتارهای ناسازگار روانی ایشان جمع‌آوری شد و تعداد مصادیق آن به ۱۷ مورد رسید:

جدول ۴. کدگذاری باز رفتارهای ناسازگار منافقان

شناسه	آیات	رفتارهای ناسازگار
H1	وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَنْذَنْ لِي وَاَلَّا تَغْتَنِي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَاِنْ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (توبه (۹)، (۴۹))	تخلف از جنگ برای حفظ دین
H2	يَقُولُونَ اِنْ بَيَّوْتَنَا عَوْرَةً وَّمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ اِنْ يُرِيدُونَ اِلَّا فِرَارًا (احزاب (۳۳)، (۱۳))	تخلف از جنگ برای حفظ خانواده
H3	سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَا اَمْوَالُنَا وَاَهْلُوْنَا (نساء (۴۸)، (۱۱))	تخلف از جنگ برای رسیدگی به امور مالی
H4	وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ (توبه (۹)، (۹۴))	تخلف از جنگ به بهانه هوای گرم
H5	فَكَيْفَ اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءَهُمْ يَخْلَفُونَ بِاللَّهِ اِنْ اُرْدْنَا اِلَّا اِحْسَانًا وَتَوَفِيْقًا (نساء (۴)، (۶۲))	رجوع به طاغوت به بهانه حفظ کرامت پیامبر (صلی الله علیه و آله) و تقرب ادیان
H6	يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ (توبه (۹)، (۹۴))	منافقان بهانه‌جو هستند
H7	وَ اِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوْا كَمَا ءَامَنَ النَّاسُ قَالُوْا اَنْ نُّؤْمِنَ كَمَا ءَامَنَ السُّفَهَاةُ (بقره (۲)، (۱۳))	منافقان سفاقت خود را به مؤمنان فرافکنی می‌کردند
H8	وَ اِذَا رَاٰهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْ وَ اِنْ يَقُوْلُوْا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ (منافقون (۶۳)، (۴))	ظاهر و سخن اجتماع‌پسند
H9	وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللّٰهَ عَلٰٓى مَا فِيْ قَلْبِهِ وَ هُوَ اَلَدُّ الْاِخْتِمَامِ (بقره (۲)، (۲۰۴))	ظاهرسازی برای کسب مقبولیت
H10	يَقُوْلُونَ بِاَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ (آل عمران (۳)، (۱۶۷))	سخن دروغ
H11	سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَا اَمْوَالُنَا وَاَهْلُوْنَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُوْلُونَ بِالْسِيْتَةِ مَا لَيْسَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ (فتح (۴۸)، (۱۱))	سخن ظاهر با آنچه در قلبشان است، موافق نیست
H12	يَخْلَفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوْكُمْ (توبه (۹)، (۶۲))	قسم دروغ
H13	فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُوْلُونَ بِالْسِيْتَةِ مَا لَيْسَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ (نساء (۴۸)، (۱۱))	طلب استغفار دروغ

شناسه	آیات	رفتارهای ناسازگار
H14	وَ إِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شِيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ (بقره (۲)، (۱۴))	ادعای ایمان در ظاهر و دشمنی در باطن
H15	لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبِعْنَاكُمْ (آل عمران (۳)، (۱۶۷))	مخفی کردن فنون جنگی
H16	وَ سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ (توبه (۹)، (۴۲))	اظهار عدم توانایی برای شرکت در جنگ
H17	فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ قَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ (توبه (۹)، (۹۴))	از تخلف جهاد در درون خود خوشحالند و دیگران را نیز منع می کنند

جدول ۵. کدگذاری محوری رفتارهای ناسازگار منافقان

شناسه	رفتار ناسازگار منافقان	مؤلفه های رفتاری منافقان	
H1	تخلف از جنگ برای حفظ دین	بهانه شرعی	
H2	تخلف از جنگ برای حفظ خانواده	بهانه خانوادگی	
H3	تخلف از جنگ برای رسیدگی به امور مالی	بهانه اقتصادی	
H4	تخلف از جنگ به بهانه هوای گرم	بهانه زمانی	
H5	رجوع به طاغوت به بهانه حفظ کرامت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و تقریب ادیان	بهانه اخلاقی	
H6	بهانه جویی خصلت منافقان	ویژگی شخصیتی	
H7	منافقان سفاهت خود را به مؤمنان فرافکنی می کردند	سفیه دانستن مؤمنان	
H8	ظاهر و سخن اجتماع پسند	چرب زبانی	
H9	ظاهر سازی برای کسب مقبولیت		
H10	سخن دروغ		
H11	سخن ظاهر با آنچه در قلبشان است، موافق نیست	سخن	دروغ
H12	قسم دروغ	قسم	
H13	طلب استغفار دروغ	استغفار	
H14	ادعای ایمان در ظاهر و دشمنی در باطن	ایمان نمایشی	

شناسه	رفتار ناسازگار منافقان	مؤلفه‌های رفتاری منافقان	
H15	مخفی کردن فنون جنگی	مهارت	کتمان
H16	اظهار عدم توانایی شرکت در جنگ	استطاعت	
H17	از تخلف جهاد در درون خود خوشحالند و دیگران را نیز منع می‌کنند		

با جمع‌بندی داده‌هایی که مربوط به رفتارهای ناسازگار روانی منافقان می‌شود، مؤلفه‌های رفتاری تحت عنوان سه طبقه‌ی متفاوت (۱) دلیل تراشی - شامل بهانه‌های شرعی، خانوادگی، اقتصادی، زمانی، اخلاقی؛ (۲) فرافکنی و (۳) واکنش‌سازی - شامل چرب‌زبانی، دروغ، کتمان و ایمان‌نمایشی رفتاری قرار می‌گیرد:

جدول ۶. کدگذاری انتخابی رفتارهای ناسازگار منافقان

موضوع	ابعاد رفتارهای ناسازگار	رفتار ناسازگار منافقان	مؤلفه‌های رفتاری منافقان
رفتارهای ناسازگار منافقان	دلیل تراشی Rationalization	تخلف از جنگ برای حفظ دین	بهانه شرعی
		تخلف از جنگ برای حفظ خانواده	بهانه خانوادگی
		تخلف از جنگ برای رسیدگی به امور مالی	بهانه اقتصادی
		تخلف از جنگ به بهانه هوای گرم	بهانه زمانی
		رجوع به طاغوت به بهانه حفظ کرامت پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) و تقریب ادیان	بهانه اخلاقی
		بهانه‌جویی خصلت منافقان	ویژگی شخصیتی
	فرافکنی Projection	منافقان سفاقت خود را به مؤمنان فرافکنی می‌کردند	سفیه دانستن مؤمنان

موضوع	ابعاد رفتارهای ناسازگار	رفتار ناسازگار منافقان	مؤلفه‌های رفتاری منافقان		
رفتارهای ناسازگار منافقان	واکنش‌سازی Reaction formation	ظاهر و سخن اجتماع‌پسند	چرب‌زبانی		
		ظاهرسازی برای کسب مقبولیت			
		سخن دروغ	سخن	دروغ	
		سخن ظاهر با آنچه در قلبشان است، موافق نیست			
		قسم دروغ	قسم		
		طلب استغفار دروغ	استغفار		
		ادعای ایمان در ظاهر و دشمنی در باطن	ایمان نمایشی		
		مخفی کردن فنون جنگی	مهارت		کتمان
		اظهار توانایی نداشتن برای شرکت در جنگ	استطاعت		
		از تخلف جهاد در درون خود خوشحالند و دیگران را نیز منع می‌کنند			

تحلیل روان‌شناختی رفتارهای ناسازگار مخالفین

مدیریت جامعه از سوی رهبران الهی در قرآن کریم نسبت به رفتارهای مخالفین ابعاد مختلفی دارد. یکی از این ابعاد، مربوط به رفتارهای ناسازگاری است که از جهت روان‌شناختی قابل تحلیل و ارائه است. بر این اساس، رفتارهایی که افراد مخالف هنگام شنیدن دعوت حق از خود نشان می‌دادند، با محوریت آیات مربوط به پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم)، گردآوری و مبنای پژوهش قرار گرفت. این رفتارها از نگاه روان‌شناختی قابل تبیین در شش دسته مختلف است که مدیریت این رفتارهای ناسازگار روانی به تبع آن بیان می‌شود:

جدول ۷. تعریف نظری و عملیاتی از انواع رفتارهای ناسازگار روانی

رفتار ناسازگار	تعریف نظری	تعریف عملیاتی
دلیل تراشی	نسبت دادن انگیزه‌های منطقی یا مطلوب جامعه به رفتارمان است تا به نظر رسد عاقلانه رفتار می‌کنیم (نولن-هوکسما، ۱۳۹۵: ۶۲۱/۲)	دلیل تراشی در این پژوهش، شامل رفتارهای خاصی از مشرکین و منافقین است که در مقابل پیامبر الهی و برای توجیه رفتارهای غیرایمانی و کافران خود می‌آورند. بهانه‌هایی مانند مشروط کردن ایمان خود به همراهی پیامبر با فرشته یا سقوط آسمان (إسراء ۱۷)، (۹۲) یا ثروت (إسراء ۱۷)، (۹۳)، تخلف از جهاد به بهانه رسیدگی به امور مالی، گرمی هوا یا حفظ دین (توبه ۹)، (۴۹)
فرافکنی	شخص برای جبران شکست و پوشاندن عیوب خود سعی می‌کند گناه را به گردن دیگران بیندازد و بدین طریق، حرمت نفس خود را حفظ می‌کند (گنجی، ۱۳۹۲: ۱۴۰).	فرافکنی در پژوهش حاضر از سوی گمراهان و مشرکین، یعنی آنها رفتار مشرکانه خود را به اراده خدا (انعام ۶)، (۱۴۸)، اجداد (یونس ۱۰)، (۷۸)، رئیس قوم (سبأ ۳۴)، (۳۱)، دوست (فرقان ۲۵)، (۲۹) یا شیطان (ابراهیم ۱۴)، (۲۲) منتسب می‌کنند.
بی‌ارزش‌سازی	فرد تصور می‌کند شخص دیگر پست و حقیر است، در حالی که او چنین نیست (بلکمن، ۲۰۰۴: ۱۵).	مخالفین انبیا (علیهم‌السلام) و پیروانشان برای اینکه سخن حق را بپوشانند، با اتهام جنون (حجر ۱۵)، (۶)، کذب (اعراف ۷)، (۶۶) و سفاقت (بقره ۲)، (۱۳) سعی داشتند رغبت مردم به آنها کم شود. لذا شخصیت رسول الهی را زیر سؤال می‌بردند.

رفتار ناسازگار	تعریف نظری	تعریف عملیاتی
شوخی	شخص، اضطراب ناشی از تهدیدها را به موقعیت‌های تفریح، استهزاء و طنز تبدیل می‌کند تا از اضطراب خود بکاهد. (اوتمر، ۱۳۸۳: ۹۷).	شوخی در موقعیت خطر، فی نفسه امر نامطلوبی نیست. اما در پژوهش حاضر، این رفتار نوعی انعکاس روانی نسبت به سخنان حق است که از سوی مشرکان یا منافقان بروز می‌کند. آنها به حقانیت سخن انبیا (علیهم‌السلام) پی برده بودند، اما به جای برخورد منطقی، عذاب قیامت یا اخبار غیبی آنها را مسخره می‌کردند (انعام (۶)، ۱۰)
عقلی‌سازی	تلاشی برای رهایی از موقعیت پرفشار با برخورد انتزاعی و عقلانی با آن موقعیت است (نولن-هکسما، ۱۳۹۵: ۶۲۱/۲).	عقلی‌سازی در قالب مثال، یعنی ثروتمندی که واقعاً اطلاع دارد کسانی از اطرافیان او به کمک نیاز دارند، ولی دلش نمی‌خواهد کمک کند؛ مثلاً می‌گوید هرکس باید روی پای خود بایستد؛ باید به افراد کمک فکری کرد نه مادی؛ یا کمک به دیگران در واقع نوعی تشویق به گدایی است (گنجی، ۱۳۹۲: ۱۴۳). مثال قرآن، انتساب فقر به فضای الهی برای عدم انفاق (یس (۳۱)، ۴۷)
واکنش‌سازی	فرد میل یا آرزویی را که از ابراز آن شرم دارد، سرکوب می‌کند و رفتاری خلاف جهت آن انجام می‌دهد. (گنجی، ۱۳۹۲: ۱۴۲).	این رفتار در منافقان زمینه بروز بیشتری دارد، چرا که در اجتماع مسلمانان زیست می‌کنند و می‌خواهند از مواهب آن بهره‌مند شوند. در عین حال عقیده مخالف دارند و سعی در تضعیف و نابودی ایشان دارند. بنابراین با چرب‌زبانی، سخن دروغ (آل‌عمران (۳)، ۱۶۷) یا قسم دروغ (توبه (۹)، ۶۲) و حتی استغفار نمایشی (نساء (۴۸)، ۱۱) سعی می‌کنند جایگاهی برای خود در میان جامعه مسلمان مهیا کنند.

مدیریت رفتارهای ناسازگار مشرکان

نحوه مواجهه، کنترل و مدیریت رفتارهای ناشی از تحریکات روانی به جهت پیچیدگی‌های روان انسان، نیازمند دقت نظر و عمل بیشتری است. در این میان، ۲۶ رفتار ناظر به اداره‌ی روان افراد، هنگام بروز رفتار ناسالم روانی طبق آیات قرآن کریم گردآوری شد. در ادامه، نحوه‌ی مدیریت پیامبرانه نسبت به هر یک از ابعاد چهارگانه‌ی رفتار ناسازگار روانی مشرکان، بهانه‌جویی، فرافکنی، بی‌ارزش‌سازی و شوخی بیان خواهد شد:

جدول ۸. کدگذاری باز مدیریت رفتارهای ناسازگار مشرکان، بر اساس دستورات قرآن کریم

شناسه	آیات	مدیریت
M1	إِنَّمَا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ (نساء، ۴)، (۱۶۵)	ارسال رسول برای اتمام حجت
M2	لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْ لَا أُرْسِلَتْ إِلَيْنَا رَسُولًا (طه، ۲۰)، (۱۳۴)	دفع ایراد احتمالی برای عدم ارسال رسول
M3	أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ (مائده، ۵)، (۱۹)	دفع ایراد احتمالی برای عدم ارسال بشیر و نذیر
M4	قَالَ أَوْ لَوْ جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ (زخرف، ۴۳)، (۲۴)	سخن نرم برای جریحه‌دار نشدن احساسات و تعصبات
M5	قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَا كِبَانِي رَسُولٌ مِّنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (اعراف، ۷)، (۶۷)	رعایت ادب و رد اتهام
M6	ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ (نحل، ۱۶)، (۱۲۵)	جدال نیکو
M7	(شان نزول) وَمِنَ النَّاسِ مَن يُشْرِي نَفْسَهُ اتِّبَاعًا مَّرَضَاتٍ آلِهِ (بقره، ۲)، (۲۰۷)	نقشه فرار از قتل
M8	فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أَحِبُّ الْأَفْلِينَ، فَلَمَّا رَأَىٰ الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَيْسَ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ، فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِعَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّي هَٰذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَقَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ (انعام، ۶)، (۷۶-۷۸)	مواجهه به زبان خصم
	فَنظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ (صافات، ۳۷)، (۸۸-۸۹)	ابراز بیماری حین نگاه کردن به ستارگان، ماندن در شهر و شکستن

شناسه	آیات	مدیریت
M9	مَا لَكُمْ لَّا تَنْطِقُونَ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ (صافات (۳۷)، ۹۲- (۹۳)	بت‌ها، سؤال از عدم نطق بت‌ها برای احتجاج بر بطلان سنت بت‌پرستی مردم
M10	قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَّا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَيَا بَرَأْسِي (طه (۲۰)، ۹۴	درگیری لفظی و فیزیکی نمایشی
M11	وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ (اعراف (۷)، ۱۵۰)	
M12	بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ (قیامت (۷۵)، ۵)	نفس‌پرستی، دلیل عدم پذیرش حق
M13	كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ (شوری (۴۲)، ۱۳)	تعصب، دلیل عدم پذیرش حق
M14	قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَى مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (قصص (۲۸)، ۴۸-۴۹)	اگر شما راست می‌گویید، کتابی هدایت‌کننده‌تر بیاورید
M15	(طور (۵۲)، ۳۳-۳۴)	آیات تحدی
M16	(هود (۱۱)، ۱۳)	
M17	(یونس (۱۰)، ۳۸)	
M18	(بقره (۲)، ۲۳-۲۴)	
M19	(اسراء (۱۷)، ۸۸)	
M20	يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (یس (۳۶)، ۳۰)	جاهلان چاره‌ای از حسرت ندارند
M21	فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ (غافر (۴۰)، ۸۳)	بیان پیامدهای استهزاء تذکر به علم ناقص
M22	قُلْ إِنْ اللَّهُ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (اعراف (۷)، ۲۸)	رد بهانه‌جویی و روشن‌سازی اتهام وارد شده
M23	وَقَالُوا لَوْ لَا أَنْزَلْ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَ لَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظرون (انعام (۶)، ۸)	بیان نتیجه عمل کردن به درخواست‌های بهانه‌جویان
M24	ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدَّ قَسْوَةً (بقره (۲)، ۷۴)	بیان نتیجه بهانه‌جویی

شناسه	آیات	مدیریت
M25	وَ مَا لِلَّهِ بِعَاقِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (بقره (۲)، (۷۴))	تذکر به علم الهی
M26	أُولَئِكَ كَانَ أَبَاؤُهُمْ لَّا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (بقره (۲)، (۱۷۰))	تقلید از پیشینیان، مصداق عمل جاهلانه است

چگونگی کنترل و تعدیل یا مدیریت رفتارهای مشرکین در شش مؤلفه‌ی پیشگیری، مدارا، تفسیر رفتار، آگاه‌سازی، صحنه‌سازی و قاطعیت قرار می‌گیرد:

جدول ۹. کدگذاری محوری مدیریت رفتارهای ناسازگار مشرکین بر اساس دستورات قرآن کریم

شناسه	مدیریت رفتارهای ناسازگار	مؤلفه‌های مدیریت
M1	اطلاع دادن قبلی برای اتمام حجت	پیشگیری از بروز دفاع ناسازگار
M2	دفع ایراد احتمالی برای عدم ارسال رسول	
M3	دفع ایراد احتمالی برای عدم ارسال بشیر و نذیر	
M4	سخن نرم برای جریحه‌دار نشدن احساسات و تعصبات	مدارا برای حساسیت‌زدایی
M5	جدال نیکو	
M6	هجرت مخفیانه پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم) و خوابیدن	صحنه‌سازی
M7	امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در بستر وی	
M8	احتجاج بر بطلان پرستش اجرام آسمانی به صورت عملی	
M9	احتجاج بر بطلان سنت بت‌پرستی مردم به صورت عملی	
M10	انداختن الواح تورات، گرفتن محاسن، سر و ریش برادر، مؤاخذه شدید جانشین در برابر افراد بهانه‌جو	
M11	نفس‌پرستی، دلیل عدم پذیرش حق	تفسیر رفتار
M12	تعصب، دلیل عدم پذیرش حق	
M13	اگر شما راست می‌گویید، کتابی هدایت‌کننده‌تر بیاورید	قاطعیت
M14		
M15		
M16	هماوردطلبی	
M17		
M18		

شناسه	مدیریت رفتارهای ناسازگار	مؤلفه‌های مدیریت
M19 M20	جاهلان مسخره‌کننده، چاره‌ای جز حسرت ندارند	تابعیت عوام از خواص
	بیان پیامدهای استهزاء و تذکر به علم ناقص	تنبه خواص
M21 M22 M23 M24 M25	رد بهانه‌جویی و بیان اشکال موجود	آگاه‌سازی
	بیان نتیجه عمل کردن به درخواست‌های بهانه‌جویان	
	بیان نتیجه بهانه‌جویی	
	تذکر به علم الهی برای رد بهانه‌جویی	
	تقلید از پیشینیان، مصداق عمل جاهلانه است	

جدول ۱۰. کدگذاری انتخابی مدیریت رفتارهای ناسازگار مشرکین، بر اساس دستورات قرآن کریم

موضوع	مؤلفه‌های مدیریت	مدیریت رفتارهای ناسازگار	
رفتارهای ناسازگار مشرکین	پیشگیری از بروز دفاع ناسازگار	اطلاع دادن قبلی برای اتمام حجت	
		دفع ایراد احتمالی برای عدم ارسال رسول	
		دفع ایراد احتمالی برای عدم ارسال بشیر و نذیر	
	مدارا برای حساسیت‌زدایی	سخن نرم برای جریحه‌دار نشدن احساسات و تعصبات	
		جدال نیکو	
		رعایت ادب	
	تغییر محیط صحنه‌سازی	هجرت مخفیانه پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و خوابیدن امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در بستر وی	
		احتجاج بر بطلان پرستش اجرام آسمانی به صورت عملی	
		احتجاج بر بطلان سنت بت پرستی مردم به صورت عملی	
		انداختن الواح تورات، گرفتن محاسن، سر و ریش برادر، مؤاخذه شدید جانشین در برابر افراد بهانه‌جو	
	تفسیر رفتار	نفس پرستی، دلیل عدم پذیرش حق	
		تعصب، دلیل عدم پذیرش حق	
			اگر شما راست می‌گویید، کتابی هدایت‌کننده‌تر بیاورید

موضوع	مؤلفه‌های مدیریت	مدیریت رفتارهای ناسازگار	
	قاطعیت	هماوردطلبی	
	تابعیت عوام از خواص	جاهلان مسخره‌کننده، چاره‌ای جز حسرت ندارند	
	تنبه خواص	بیان پیامدهای استهزاء و تذکر به علم ناقص	
	آگاه‌سازی		رد بهانه‌جویی و بیان اشکال موجود
			بیان نتیجه عمل کردن به درخواست‌های بهانه‌جویان
			بیان نتیجه بهانه‌جویی
			تذکر به علم الهی برای رد بهانه‌جویی
	تقلید از پیشینیان، مصداق عمل جاهلانه است		

جدول ۱۱. کدگذاری انتخابی مدیریت رفتارهای ناسازگار مشرکین، نسبت به هر رفتار به صورت تفکیک شده

موضوع	ابعاد رفتارهای ناسازگار	ابعاد مدیریت رفتار نسبت به هر رفتار ناسازگار
مدیریت رفتارهای ناسازگار مشرکین نسبت به پیامبر الهی	دلیل تراشی	پیشگیری از بروز دفاع ناسازگار
		مدارا برای حساسیت‌زدایی
		داستان‌سازی
	فرافکنی	تفسیر رفتار
		قاطعیت
	بی‌ارزش‌سازی	آگاه‌سازی
	شوخی	
عقلی‌سازی		

مدیریت رفتارهای ناسازگار منافقان

مدیریت رفتارهای مشرکین با منافقان تشابه و تفاوت‌هایی دارد. در این میان، بعضی مؤلفه‌های مدیریتی مشترک است، اما شیوه‌ی اعمال آن متفاوت است؛ مانند «آگاه‌سازی»، تفسیر رفتار و قاطعیت». روش‌های متفاوت که مختص یک گروه است، مانند «افشاسازی و محرومیت از امتیازات اجتماعی» برای منافقان و «مدارا برای حساسیت‌زدایی» برای مشرکان.

جدول ۱۲. کدگذاری باز مدیریت رفتارهای ناسازگار منافقان

شناسه	آیات	مدیریت رفتار ناسازگار
N1	وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا (احزاب (۳۳)، ۱۳)	رد بهانه
N2	قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ (توبه (۹)، ۹۴)	عدم پذیرش بهانه
N3	وَمَا لَهُمْ جَهَنَّمَ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (توبه (۹)، ۹۵)	بیان عاقبت
N4	قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ (توبه (۹)، ۸۱)	پاسخ با همان روش بهانه‌جویی
N5	وَلَكِنْ بَعَدَتْ عَلَيْهِمُ السُّعْيَةُ (توبه (۹)، ۴۲)	بیان روحیه سستی و تنبلی
N6	إِلَّا إِنَّهُمْ هُمُ السَّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ (بقره (۲)، ۱۳)	سفیه واقعی خود منافقانند
N7	وَ هُوَ الَّذِي الْخَصَامُ (بقره (۲)، ۲۰۴)	مؤمنان باید دشمن خود را بشناسند
N8	فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ (توبه (۹)، ۹۵)	حذر و دوری از منافقان
N9	وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (حشر (۵۹)، ۱۱)	رسوا کردن باطن
N10	كَانُوا يَكْذِبُونَ (توبه (۹)، ۷۷)	روشن کردن دروغ‌گویی
N11	وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ (منافقون (۶۳)، ۱)	شهادت خدا بر کذب آنها
N12	وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخْوَضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أ بِاللَّهِ وَ آيَاتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ (توبه (۹)، ۶۵)	بیان زشتی و میزان جرم (این شوخی‌ها به مثابه استهزاء خدا و رسول اوست)

جدول ۱۳. کدگذاری محوری مدیریت رفتارهای ناسازگار منافقان

شناسه	مدیریت رفتار ناسازگار	مؤلفه‌های مدیریت
N1	رد بهانه	افشاسازی
N2	عدم پذیرش بهانه	قاطعیت
N3	بیان عاقبت	
N4	پاسخ با همان روش بهانه‌جویی	جدل
N5	بیان روحیه سستی و تنبلی	تفسیر رفتار
N6	سفیه واقعی خود منافقانند	رد فرافکنی

شناسه	مدیریت رفتار ناسازگار	مؤلفه‌های مدیریت
N7	مؤمنان باید دشمن خود را بشناسند	آگاه‌سازی
N8	حذر و دوری از منافقان	محرومیت از امتیازات
N9	رسوا کردن باطن	افشاسازی
N10	روشن کردن دروغگویی	
N11	شهادت خدا بر کذب آنها	
N12	بیان زشتی و میزان جرم (این شوخی‌ها به مثابه استهزاء خدا و رسول اوست)	آگاه‌سازی

جدول ۱۴. کدگذاری انتخابی مدیریت رفتارهای ناسازگار منافقان، نسبت به هر رفتار به صورت تفکیک شده

رفتار ناسازگار	روش مدیریت برای هر رفتار ناسازگار	شیوه اعمال مدیریت
دلیل تراشی	افشاسازی	رد بهانه
	قاطعیت	عدم پذیرش بهانه
		بیان عاقبت
	جدل	پاسخ با همان روش بهانه‌جویی
	تفسیر رفتار	بیان ریشه دلیل تراشی (روحیه سستی و تنبلی)
فرافکنی	رد فرافکنی	سفیه واقعی خود منافقانند
واکنش‌سازی	آگاه‌سازی	شناساندن دشمن به مؤمنان
	محرومیت از اجتماع	حذر و دوری از منافقان
	افشاسازی	رسوا کردن باطن منافقان
		روشن کردن دروغگویی

شبهه اعمال مدیریت	روش مدیریت برای هر رفتار ناسازگار	رفتار ناسازگار
شهادت خدا بر کذب آنها		
بیان زشتی و میزان جرم (این شوخی‌ها به مثابه استهزاء خدا و رسول اوست)	آگاه‌سازی	استهزاء و شوخی

مدیریت رفتارهای ناسازگار روانی در قرآن کریم

مدیریت دفاع‌های روانی در قرآن کریم، شامل هرگونه سخن یا رفتار در برابر عملکردهای ناسازگار روانی محسوب می‌شود. شیوه‌هایی که به طور مؤثر می‌توان این رفتارها را اداره کرد و از قرآن کریم قابل دستیابی است، عبارتند از: (۱) پیشگیری از بروز رفتار ناسازگار، (۲) مدارا برای حساسیت‌زدایی، (۳) آگاه‌سازی، (۴) تفسیر کردن، (۵) قاطعیت، (۶) افشاسازی.

پیشگیری از بروز دفاع ناسازگار

هیچ گناهی به سنگینی «توجیه گناه» نیست، زیرا گنهکار معترف، غالباً در فکر توبه است، ولی توجیه‌گر در فکر سرپوش نهادن بر گناه است که نه تنها در صراط توبه نیست، بلکه او را در گناه جری‌تر می‌کند، راه‌های اصلاح را به روی گنهکار می‌بندد و گناه واقعیت‌ها را در نظر او مسخ می‌سازد (قرائتی، ۱۳۸۹، ص ۱۷۷ تا ۱۸۱). گاهی خوی بهانه‌جویی و تکذیب افراد به قدری قوی می‌شود که محسوسات و مشهودات را نیز انکار می‌کند. قرآن کریم از قول مشرکین نقل می‌کند که «حتی اگر قطعه‌ای از آسمان که نشانه عذاب است ببینند، می‌گویند چیزی نیست؛ ابری متراکم است» (طور (۵۲)، ۴۴). از مدیریت‌های قابل دستیابی از قرآن کریم در مورد دلیل تراشی، مربوط به پیشگیری از وقوع آن است؛ آن هم در جایی که احتمال بهانه‌جویی می‌رود. نظیر آیاتی که در مورد فلسفه‌ی ارسال رسول بیان شده است تا بعداً راه بهانه‌تراشی برای آنها باز نباشد. این از طریق ابطال بهانه‌های احتجاج‌گونه و مخدوش ساختن ریشه‌ی ادله‌ی آنها است.

مدارا برای حساسیت‌زدایی

نظام هدایت و تربیت دینی بر اساس شکیبایی و ملاحظت در برابر مخاطب به منظور جذب و هدایت وی استوار شده است (حسینی‌زاده، مشایخی، ۱۳۹۳: ۱۴۱). یکی از عوامل تأثیرگذاری

کلام در مخاطب، عدم موضع‌گیری اولیه است. به عبارت دیگر، اگر شخص به گونه‌ای سخن گوید که از همان ابتدا مخاطب را به موضع‌گیری تحریک کند، کلام او اثربخش نخواهد بود. لذا پیامبران با قوم خود به گونه‌ای صحبت می‌کردند که در ابتدای امر هیچ‌گونه احساس منفی از کلام ایشان برانگیخته نشود؛ برای مثال، به هنگام توجیحات واهی تقلید از اجداد، به جای اینکه از همان ابتدا غیرعقلانی بودن کارشان را بیان کند، با تعابیر مؤدبانه که دل‌های ایشان را نرم نماید، با آنها صحبت می‌کردند. در آیه ۲۴ زخرف، پاسخ پیامبر الهی را این‌چنین بیان می‌کند: «آیا اگر من آیینی روشن‌تر و هدایت‌کننده‌تر از آنچه پدرانتان را بر آن یافتید آورده باشم، باز هم آن را انکار می‌کنید؟»

مراد از آیه این نیست که هدایت در دین باطل وجود داشته و دین پیامبران هدایت بیشتری دارد، بلکه این نوع سخن گفتن از باب مدارا با خصم است (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱۸/۹۳). این مؤدبانه‌ترین تعبیری است که می‌توان در مقابل قومی لجوج و مغرور بیان کرد که عواطف آن‌ها به هیچ‌وجه جریحه‌دار نشود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۲۱/۳۹-۴۰).

آگاه‌سازی

بر اساس آیات قرآن کریم، مشرکین چهار نوع بهانه‌تراشی داشتند: ۱. بهانه قوم‌گرایانه یا فرهنگی - ناشی از تعصب به نژاد، قبیله و اجداد، ۲. بهانه جبر‌گرایانه یا تظاهر به تعبد نسبت به خدا - ناشی از اعتقاد به جبر یا توهم اعلیمیت در تشخیص مسائل دینی، ۳. بهانه شرط‌گرایانه یا اقتراحی - ناشی از روحیه‌ی شرطی‌گری به خاطر مشروط ساختن ایمان و تصدیق رسالت به تحقق پیشنهادات خود، ۴. بهانه مادی‌گرایانه - ناشی از نظام ارزشی مادی‌گرایی.

با بررسی آیات، شامل توجیه‌گری توسط گناهکاران، روش برخورد با این افراد قابل استنباط است. یکی از روش‌های کنترل و مدیریت «دلیل‌تراشی»، آگاه‌سازی است. بر این اساس، فرد باید نسبت به نوع عملکرد خود آگاه شود. به عبارتی باید او را با دروغی که خود ساخته است، روبه‌رو نمود. افراد برای ترسیم تصویری عوام‌پسند از گناه خود، آن را با مجوز توهمی «تقلید از نیاکان» توجیه می‌کنند و یا از خود سلب اختیار نموده و معاصی خود را به «تقدیر الهی» منتسب می‌نمایند.

قرآن کریم ضمن رد سخنان باطل توجیه‌گران، رفتار ایشان را از روی جهل معرفی می‌کند؛ مانند انتساب فعل حرام به خواست مستقیم خدا یا تقلید محض از پدران که رفتاری جاهلانه و توجیهی بیش نیست (أعراف (۷)، ۲۸).

یکی از مدیریت‌های رفتار بهانه‌جویان، توجه دادن این افراد به پیامدهای خطرناک بهانه‌جویی‌هاست، زیرا تقاضایی که می‌کنند ممکن است به زیان خودشان تمام شود (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۶/۳۳). بر این اساس کسانی که دچار دلیل تراشی هستند، نباید به حال خود رها شوند، بلکه باید ایشان را به سوء رفتار خود توجه داد. همچنین، برای اطمینان از تصحیح رفتار، عواقب سوء آن نیز هشدار داده شود. از این طریق انسان محتاط برای پیشگیری از ابتلا به قساوت قلب درصدد رفع رفتار خود خواهد بود.

از آن‌جا که قرآن در برابر دلیل تراشی‌های بی‌مورد سکوت نمی‌کند، علاوه بر رد این رفتار و افشای توجیه و دروغ‌گویی ایشان، عواقب ابتلا به این رفتار را متذکر می‌شود؛ به گونه‌ای تهدیدآمیز به مخاطب گوشزد می‌کند که تمام اعمالی که انجام می‌دهید، بدون هیچ سهو یا فراموشی نزد پروردگار ثبت است (طوسی، بی تا: ۱/۳۱۲).

قرآن کریم تقلید از آیین پیشینیان را تقلید جاهل از جاهل معرفی می‌کند (بقره (۲)، ۱۷۰). علاوه بر این با گوشزد کردن هلاکت اقوام پیشین، انتقام الهی را نیز متذکر می‌شود (زخرف (۴۳)، ۲۵). بنابراین، قرآن کریم (۱) در برابر دلیل تراشی موضع می‌گیرد، (۲) قائلان آن را رسوا می‌کند که مترفین به خاطر حفظ منافع خود سعی بر تحمیل، دلیل تراشی و تحمیت جامعه دارند، (۳) دلیل توهمی را تکذیب و سرکوب می‌نماید، (۴) موضع خود را اعلام نموده و در نهایت (۵) تضمینی برای ترک عمل ایجاد می‌کند و آن ایجاد خوفی است که خود ناشی از معرفت به اوصاف الهی است، یعنی علم پروردگار.

تفسیر رفتار

تفسیر بیان علت و ریشه رفتارهای شخص است که در برخی از موارد در قرآن کریم نیز وجود دارد؛ برای مثال در آیه ۱۳ سوره مبارکه شوری، ابتدا از تشریح دین و اقامه آن و وحدت سخن می‌گوید و در ادامه، متذکر می‌شود که این دعوت به حق برای مشرکین امری گران است: «كَبِّرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ» (شوری (۴۲)، ۱۳).

مفسران در تفسیر این عبارت از واژگان مختلفی بهره برده‌اند که تمام آنها نشان از بار روانی این عبارت دارد. برخی این سنگینی روحی روانی را بر واژه «کبر» حمل نموده و با تعبیر حرج (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۳۱/۱۸)، وحشت، کبر و غرور (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۲۰/۳۷۹؛ سبزواری، ۱۴۱۹: ۴۸۹؛ زحیلی، ۱۴۱۱: ۴۰/۲۵) و استبعاد (خطیب، ۱۴۲۴: ۳۱/۱۳) بیان کرده‌اند. اتمام سلطنت مشرکانه و آغاز حکومت موحدانه، همچنین تصور اینکه پدرانشان با جهل از دنیا رفته‌اند، موجب می‌شد عزتشان پایمال شود، لذا پذیرش حق بر ایشان گران بود (صادقی تهرانی، ۱۴۰۶: ۲۶/۱۴۸). بنابراین ریشه‌ی سنگینی دعوت حق و فشار روانی ناشی از آن، به وحشت ناشی از غرور، جهل، تعصب، قومیت‌گرایی یا از بین رفتن منافع مادی و معنوی بازمی‌گردد.

قاطعیت

گاه در مقابل بی‌ارزش‌سازی‌های دیگران باید قاطعانه پاسخ داد؛ به طوری که به بهانه‌ی ملاحظه، سکوت یا توریه نباید عزت نفس خویش را قربانی کرد. روش برخورد قرآن کریم با بهانه‌جویان بر این امر تأکید دارد که شیوه‌ی مخالفان دین و بهانه‌جویی‌های آنان را بشناسید و به آنها پاسخ مناسب بدهید (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۱۵/۳۱۲).

بر این اساس، در برابر کسانی که سعی می‌کنند با دلیل تراشی یا تحقیر ارزش دیگران را پایین بیاورند تا خود را بزرگ جلوه دهند یا صرفاً خصم را ساکت سازند، باید موضع فعالی اتخاذ نمود. تحدی یکی از راه‌های ابطال‌کننده‌ی دلیل واهی بهانه‌جویان است. قرآن کریم به این بهانه‌جویی مشرکان دو پاسخ داده است:

۱) قبلاً این معجزات برای فرعونیان کافرکیش آورده شد، ولی آنان انکار کردند و پیامبران الهی را جادوگر خواندند و حق را نپذیرفتند. شما هم اگر حق‌گریز باشید، صدها معجزه (همچون معجزات موسی یا معجزه‌ی قرآن) را ببینید، باز هم انکار می‌کنید؛ یعنی روش مشرکان و کافران در طول تاریخ در برابر پیامبران و معجزات آنان همسان است.

۲) پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) معجزه‌ی قرآن را آورده است که در هر زمان و مکان مخالفان را به مبارزه می‌طلبد تا کتابی همانند یا برتر از آن بیاورند و شما هم اگر می‌توانید کتابی برتر از آن بیاورید. حال که نمی‌توانید، پس بدانید که معجزه‌ی قرآن برای اثبات حقانیت پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) کافی است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۱۵/۳۱۴-۳۱۱).

بنابراین قرآن کریم بعد از این، اصل تحدی را بیان می‌کند که اگر سخن شما بهانه نیست، کتابی هدایت‌کننده‌تر بیاورید (طبرسی، ۱۳۷۲: ۷/۴۰۲؛ طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۶/۵۲). آیات تحدی که از آن در علوم قرآن بحث می‌شود (معرفت، ۱۳۹۰: ۳۰۹-۳۱۰)، در این جا قابل تعمیم است.

جمع‌بندی مدیریت رفتارهای ناسازگار

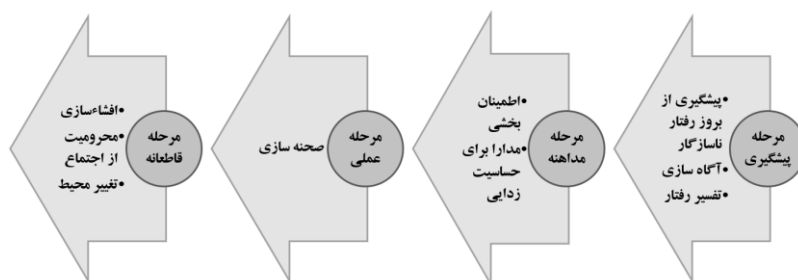
در یک نگاه کلی، روش‌های مواجهه، کنترل و در نهایت مدیریت رفتارهای ناسازگار روانی دو گروه مشرکین و منافقین در جدول زیر قابل طرح است.

بر اساس آیات قرآن کریم، رفتارهای ناسازگار دلیل تراشی، فرافکنی و شوخی استهزائی در هر دو گروه دیده می‌شود. واکنش‌سازی مختص گروه منافقان و بی‌ارزش‌سازی مختص گروه مشرکین است. روش برخورد با هر رفتار در گروه‌های مجزا متفاوت است؛ برای مثال نسبت به فرافکنی مشرکان، تمرکز مدیریت بر «قاطعیت» در رفتار است - آیات تحدی - و نسبت به فرافکنی منافقان، تمرکز مدیریتی بر «رد فرافکنی» است:

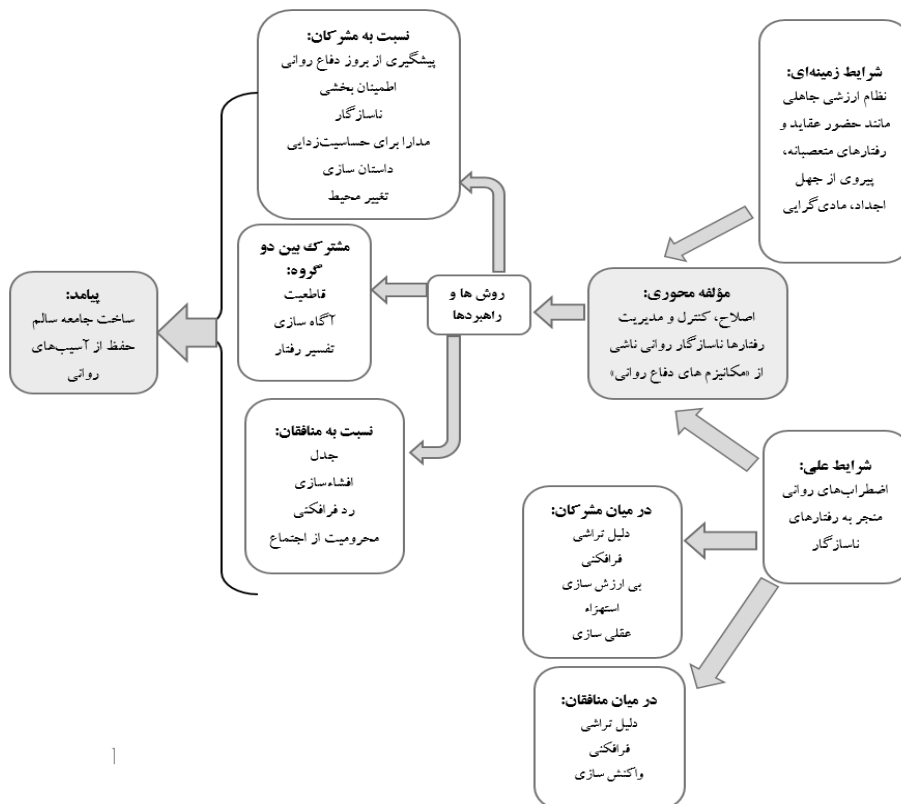
جدول ۱۵. تجمیع مدیریت رفتارهای ناسازگار مشرکان و منافقان

موضوع	مدیریت برای رفتار ناسازگار منافقان	مدیریت برای رفتار ناسازگار مشرکان	ابعاد رفتار ناسازگار
مدیریت رفتارهای ناسازگار مشرکین و منافقان نسبت به پیامبر الهی	تفسیر رفتار	پیشگیری از بروز دفاع ناسازگار	دلیل تراشی
	جدل	مدارا برای حساسیت‌زدایی	
	افشاسازی	تفسیر رفتار	
	قاطعیت	داستان‌سازی تغییر محیط	
	رد فرافکنی	قاطعیت	فرافکنی
	آگاه‌سازی		شوخی استهزائی
	آگاه‌سازی	واکنش‌سازی	
	محرومیت از اجتماع		
	افشاسازی		
		قاطعیت	بی‌ارزش‌سازی

از نتایج این مطالعه، مدیریت رفتار در چهار مرحله قابل اجراست: پیشگیری، مداهنه یا مدارا، مرحله عملی و مرحله قاطعانه.

نمودار ۲. مراحل مدیریت برای رفتارهای ناسازگار روانی

نمودار ۳. الگوی مدیریت برای رفتارهای ناسازگار روانی

نتیجه گیری و پیشنهادها

قرآن کریم رفتارهای ناسازگار دو گروه مشرکان و منافقان را در شرایط مختلف روایت می کند که با رویکرد روان شناختی قابل تحلیل است. از دیگر سو، نحوه تعامل پیامبران الهی را نسبت به این رفتارها بیان می نماید. با مراجعه به قصص انبیا (علیهم السلام) درمی یابیم رفتارهای ناسازگار مشرکین و منافقان، با پاسخگویی فاعلانه‌ی رهبران الهی همراه بوده است که قابل بازسازی است و از میان گفتگوهای شخصیت‌های قصص قرآن کریم، کشف و استخراج گردیده‌اند.

با پذیرش این مبنا که قرآن کریم کتاب هدایت است، یکی از ابعاد هدایتی آن نیز در زندگی انسان‌ها، به نمایش گذاشتن روش کنترل و مدیریت روانی در زندگی شخصی و اجتماعی افراد است.

با توجه به اینکه پیامبران از سلامت روان برخوردار بوده‌اند، الگوگیری از اداره‌ی رفتارهای ناسازگار ایشان در جهت سلامت روان انسان خواهد بود. به این منظور، شیوه‌ی مدیریت واکنش‌های روانی انسان در قرآن کریم ضروری به نظر می‌رسد.

وجه تمایز این پژوهش با موارد دیگر، رویکرد جدید تحلیل روان شناختی آن است. از میان منابع و مستندات اسلامی مربوط به مکانیزم‌های دفاعی، همان‌طور که در بخش ادبیات پژوهش بیان شد، هیچ منبعی با رویکرد مدیریتی کار نشده است. در نوشته‌ی حاضر به گونه‌ی مصداقی و مشخص، الگوی بروز رفتارهای دو گروه مشرکین و منافقان، در نوع ویژه‌ی از عناصر روان‌کاوی ارائه و تشریح شده است. کارایی پژوهش مربوط به شیوه‌ی مدیریت پیامبرانه نسبت به این رفتارهای ناسازگار روانی است.

با توجه به نتایج پژوهش، تبیین پنج رفتار ناسازگار «دلیل تراشی، فرافکنی، بی‌ارزش‌سازی، استهزاء و عقلی‌سازی» در میان مشرکان و سه رفتار «دلیل تراشی، فرافکنی و واکنش‌سازی» در میان منافقان است. ۱۰ روش مدیریت رفتار در چهار سطح (۱) پیشگیری - پیشگیری از وقوع رفتار ناسازگار، آگاه‌سازی، تفسیر رفتار (۲) مرحله مداخله - اطمینان بخشی، مدارا برای حساسیت‌زدایی

۳) مرحله عملی - صحنه‌سازی، ۴) مرحله قاطعانه - افشاسازی، محرومیت از امتیازات و تغییر محیط است.

پیشنهاد می‌شود این شیوه، در مورد گروه‌های دیگر مانند اهل کتاب اعم از مسیحی و یهودی نیز به کار گرفته شود تا در نهایت به کشف یک «الگوی قرآنی برای مدیریت رفتارهای ناسازگار دگراندیشان» در جامعه منجر گردد. از این رهگذر، نقش آموزه‌های قرآنی در بهبود مدیریت رفتارهای رشدنایافته‌ی روانی پررنگ‌تر خواهد شد.

از محدودیت‌های پژوهش، کمبود منابع میان‌رشته‌ای قرآن و روان‌شناسی است. این پژوهش می‌تواند به عنوان یک پژوهش میان‌رشته‌ای، در به‌روزرسانی و کاربرست مفاهیم دینی در حیطه‌ی مدیریت اسلامی رویکرد روان‌شناختی مفید باشد.

فهرست منابع

- قرآن کریم. ترجمه ناصر مکارم شیرازی. (۱۳۷۳). قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- استراس، آنسلم؛ کوربین، جولیت ام. (۱۳۹۰). اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها. ترجمه بیوک محمدی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- اوتر، اوکهارت، اوتر، زگلینده. (۱۳۸۳). اصول مصاحبه بالینی بر مبنای IV.DSM [دی، اس، ام، ۴]. ترجمه‌ی حسین آرومندی و محسن بهشتی. تهران: نسل فردا.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۸۷). تفسیر قرآن مهر. قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- خنیفر، حسین؛ مسلمی، ناهید. (۱۳۹۶). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی. تهران: انتشارات دانش.
- زحیلی، وهبه. (۱۴۱۱ ق). التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعة و المنهج. دمشق: دارالفکر.
- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر. (۱۳۹۰). روان‌شناسی عمومی انسان برای انسانی برخوردار از طبیعت چندگانه، اما واحد. تهران: اطلاعات.
- شولتز، دوان بی؛ شولتز، سیدنی ال. (۱۳۹۴). نظریه‌های شخصیت (ویراست دهم). ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: نشر ویرایش.
- صادقی تهرانی، محمد. (۱۴۰۶ ق). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه. قم: فرهنگ اسلامی.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۰ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه‌ی الأعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق محمد جواد بلاغی. تهران: انتشارات ناصرخسرو.
- طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طیب، عبدالحسین. (۱۳۶۹). اطیب البیان فی تفسیر القرآن. تهران: اسلام.
- عباس‌نژاد، محسن. (۱۳۸۴). روان‌شناسی و علوم تربیتی (راهنمای پژوهش در قرآن و علوم روز (۱)). مشهد: بنیاد پژوهش‌های قرآنی حوزه و دانشگاه.
- قرائتی، محسن. (۱۳۸۸). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- گنجی، حمزه. (۱۳۷۸). روان‌شناسی عمومی. تهران: بعثت.
- مدرسی، محمدتقی. (۱۴۱۹ ق). من هدی القرآن. تهران: دار محیی الحسین.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- نولن-هکسما، سوزان؛ فردریکسون، باربارا ل؛ لافتوس، جفری ر؛ لوتس، کریستل. (۱۳۹۵). زمینه روان‌شناسی تکینسون و هیلگارد (جلد دوم) ویراست شانزدهم. ترجمه حسن رفیعی و علی نیلوفری. تهران: کتاب ارجمند با همکاری انتشارات ارجمند.

- S. Blackman Jerome, (2004), **101 defenses: how the mind shields itself**, New York: Brunner-Routledge.
- Charmaz Kathy, (2006), **Constructing Grounded Theory, A Practical Guide Through Qualitative Anyalysis**, London: SAGE Publications London, the Crowmwell Press Ltd Trowbridge.
- Allan, George, (2003), **A critique of using grounded theory as a research method**, Electronic Journal of Business Research Methods, Volume 2, Issue 1, pp. 1-10.
- Sato Hidenori, (2019), **Using grounded theory approach in management research**, Annals of Business Administrative Science, pp. 1-10, <http://doi.org/10.7880/abas.0190326a>

نموذج الإدارة السلوكية للأنبياء، القائم على التحليل النفسى لسلوكيات
المشركين والمنافقين غير المتوافقة مع الأسلوب المعتمد على البيانات

زهرا عليمرادى^١

الملخص

يسعى هذا البحث إلى تحقيق نموذج استكشافى لإدارة القرآن الكريم فيما يتعلق بالسلوكيات النفسية المتعارضة للمشركين والمنافقين باستخدام أسلوب قاعدة البيانات. وبناءً على ذلك، أولاً، تم استخلاص السلوكيات النفسية المتعارضة لهؤلاء الأشخاص، لفظياً وفعالاً، وتصنيفها وتحليلها من آيات القرآن الكريم. ولتحقيق أساليب الإدارة النفسية فى مواجهة السلوكيات غير الصحية، تم جمع البيانات من خلال دراسة نص القرآن الكريم من أوله إلى آخره، وتم تحليل البيانات على ثلاث مراحل هى التحديد المفتوح والمركزي والانتقائي بالرجوع إلى تأويلات شيعية مهمة ومراعاة قواعد وأنظمة التفسير. من نتائج هذه الدراسة شرح خمسة سلوكيات غير متوافقة "الحجة، الإسقاط، التقليل من القيمة، السخرية والعقلنة" لدى المشركين وثلاثة سلوكيات "حجة وإسقاط ورد فعل" بين المنافقين. ١٠ طرق لإدارة السلوك فى أربعة مستويات (١) الوفاية - منع السلوك غير القادر على التكيف، والوعى، وتفسير السلوك (٢) مرحلة التدخل - الطمأنينة، والتسامح مع إزالة الحساسية (٣) المرحلة العملية - التدريب، (٤) المرحلة الحاسمة - الإفصاح والحرمان من الامتيازات والتغيير هى البيئة. الكلمات الرئيسية: الإدارة النفسية والمشركين. المنافقون. قاعدة البيانات؛ سلوكيات غير متسقة.

٢

المجلد ٣٠
الصيف ١٤٤٣

ورقة البحث

الواردة:
٤ شوال ١٤٤١

المقبولة:

٣ محرم ١٤٤٤

صص: ٢٠٨-١٧٣

ISSN: 2251-6980
E-ISSN: 2645-5234

DOR: 20.1001.1.22516980.1401.30.2.5.6

213Alim@gmail.com

١. دكتوراه فى الدراسات الإسلامية، كلية الفكر والدراسات الإسلامية، جامعة طهران، طهران، إيران.